

Keywords: technological risks, values, subjective evaluations, threats, safety, human environment, risk zone borders, diagnostic social technologies.

М.В. Бейлин

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ РИСКИ В КОНТЕКСТЕ СУБЪЕКТИВНЫХ ОЦЕНОК И ЦЕННОСТЕЙ ЛЮДЕЙ

Анализируются особенности восприятия и связанные с диагностическими социальными технологиями субъективные оценки риска и безопасности и их влияние на разработку и внедрение технологий. Диагностическая ошибка может привести к рискованным решениям, касающимся применения технологий и среды обитания человека. Риск может рассматриваться как вероятность реализации нежелательных последствий, как размер возможных потерь, как комбинация вероятности и размера потерь. Показано, в какой степени риск при внедрении высоких технологий связан с несовершенством и неполной адекватностью механизмов регулирования, присущим всем социокультурным системам, возможностью воздействия на возникновение точек бифуркации, траектории выхода из которых принципиально непредсказуемы.

Ключевые слова: технологические риски, ценности, субъективные оценки, угрозы, безопасность, среда обитания, пределы зоны риска, диагностические социальные технологии.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 147:17

*Бораківська М.О.
Харків, Україна*

АНТРОПОТЕХНІКИ ФІЛОСОФІЇ М.ФУКО (СУПЕРЕЧЛИВИЙ ХАРАКТЕР ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕРМІНУ ТІЛЕСНОСТІ)

Актуальність. Тема тілесності активно обговорюється філософами. Мішель Фуко – знакова фігура інтеркультурного простору

XX століття, знаменитий представник французького структуралізму, явища настільки неоднозначного, що і на нинішній день він не здобув остаточної оцінки, бо й справді дуже важко (інколи просто неможливо) сприймати як ідейну цілісність праці самого автора, а також роботи К. Леві-Строса, Ж. Лакана, Р. Барта, Р. Якобсона та інших. Цим пояснюється стійкий інтерес до творчої спадщини французького мислителя вітчизняних, зарубіжних та російських науковців (Абушенко В., Автономова Н., Гомілко О., Граціанов О., Дельоз Ж., Ільїн І., Істховп В., Кавальєрі Е., Лейч В., Морріс М., Петтон П., Саруп М., Табачнікова С.).

Мета. Метою нашого дослідження буде, по-перше, розробка методологічної стратегії аналізу людської тілесності, спираючись на філософію М. Фуко. По-друге, з її допомогою розкрити змістовне наповнення понять *дискурс*, *епістема*, *дискурс тілесності*, *біовлада*.

Основна частина. Парадигми розуміння людської тілесності пройшли певну трансформацію в історичному контексті. В різні епохи формувався свій погляд на людську тілесність. Особливого значення набуває тілесність в наприкінці XX і на початку XXI століття. Але початок такої напруженої уваги відбувся в епоху Модерна. Отож, стає зрозумілим, чому М. Фуко так активно розробляє версію людини цієї доби. Наша тематика – тілесність людини – не просто так опиняється в центрі уваги французького філософа.

Епоха Модерну – час формування індустріального середовища, промислового комплексу світового масштабу зі своїми правилами, нормами та метафорами. Машина як головна метафора затьмарює усі складові індустріального суспільства. Модерн починає розглядати тілесність як складову більш потужного механізму: в центрі уваги комплекси машинного характеру. Людина ж зі своєю тілесністю вписана в потужну складову механічної системи.

В той же час набуває обертів ідея індивідуальності, егоцентризму, розгортається прапор антропоцентризму. Факти взаємозумовленості внутрішнього і зовнішнього в людині, збереження індивідуальності, що є шляхом до само ідентичності, неповторності та унікальності – говорять про феномен розвитку індивідуальної тілесності. Але епоха Модерну настільки швидко рухається вперед, що зміни вносять свої корективи і в розуміння людської тілесності. На це впливає багато факторів, серед яких: географічні, кліматичні, часові, фізичні та філогенетичні, культурні, індивідуально-генетичні, соціокультурні, культурно-історичні тощо.

Питання того, як трансформується версія людини Модерну, актуалізується в сучасних філософських концепціях. Одна з яких – філософія М. Фуко, на ґрунті якої формуються методологічні підходи до розгляду та аналізу людської тілесності сучасності. Його метод дослідження тілесності у теоретичній визначеності можна окреслити як генеалогічний, як стверджує доктор філософських наук О. Гомілко[1, С. 5].

Метод М. Фуко формувався на основі структуралістського підходу. Структуралізм – напрямок у філософії з використанням структурних методів у області гуманітарних наук. Структуралізм об'єднав структурні методи разом з елементами систематизації, математизації знання, моделювання як методу пізнання, як універсальну методологічну доктрину. Основою структурного методу було виявлення структури як сукупності відносин, що являються інваріантними при різноманітних перетвореннях. З точки зору структурно-логічного і структурно-семіотичного підходи були виявлені глибинні структури людської культури, що характеризують рівні розвитку людської психіки. Це так названі «ментальні структури», «архетипи», які лежать у основі людини і її відношення до світу. У дослідженнях у цій області структуралізм багато чого відкрив у історичних формах розвитку людської свідомості, зокрема його міфологічних форм.

Структураліст М. Фуко наголошує на практиці конструювання тілесності і в цьому контексті досліджує владу: «Специфіка розуміння влади у М.Фуко в тому, що вона виявляє себе як влада наукових дискурсів над свідомістю людини. Тобто «знання», що здобуває наука, саме по собі є відносним і тому нав'язується людині у вигляді безпечелічного авторитету. А це змушує людину думати вже готовими поняттями та уявленнями, сформованими заздалегідь» [2, С. 122].

М.Фуко розробляє антропологію «біовлади». Якщо звернутися до його роботи «Воля до знання», то ми можемо зрозуміти біовладу так: «Ця влада над життям вже з XVII століття розвивалася у двох основних формах; вони являють собою, скоріше, два полюси розвитку,.. Один з цих полюсів... був центрований навколо тіла, що розуміється як машина: його дресура, збільшення його здібностей, викачування його сил, паралельний ріст його корисності і покірності, його включення в ефективні та економічні системи контролю - все це забезпечувалося процедурами влади, які становили характерну особливість *дисциплін* тіла, - ціла *анатомо-політика людського тіла*. Другий,... центрований навколо тіла-роду,... що

служить опорою для біологічних процесів: розмноження, народжуваності і смертності, рівня здоров'я, тривалості життя, довголіття - разом з усіма умовами, від яких може залежати варіювання цих процесів; піклування про них здійснюється за допомогою цілої серії втручань і *регулюючих способів контролю* - справжня *біо-політика населення*. Дисципліни тіла і способи регулювання населення утворюють ті два полюса, навколо яких розгорнулася організація влади над життям... Так відкривається ера «біо-влади» [3, С.243-244]. Отже, ми можемо зробити наступний висновок. Біовлада значно впливає на конструювання тілесності людини починаючи з XVII століття і до наших днів.

В «Історії сексуальності» Фуко розглядає історію і механіку поєднання сексу і гріха. У сексі людина являється суб'єктом задоволення і небезпеки одночасно - бінарна опозиція, яка характерна для структуралізму. Підвищення сексуальної активності робить людину все більш вразливим для різних бід, які вона тягне за собою. Виникає необхідність встановлення єдиних для всіх норм, форм оволодіння собою, самоконтролю, тобто особливої моралі задоволення, вираженої в системі обмежень і заборон. Згідно з М.Фуко, влада над життям людини реалізується перш за все як влада над тілом-машиною (концепт філософської системи французького філософа Ж. Ламетрі, автора праці «Людина-машина»), яка передбачала його дресуру, включення в систему контролю, використання його потенціалу тощо; другий аспект діяльності влади – влада над людиною як біологічною істотою (звідси підвищений інтерес до суто біологічних процесів розмноження, народжуваності, смертності і т. д.). «Влада над живим потребує більшого: зміцнення тіл, збільшення популяції одночасно зі збільшенням їх корисності і керованості. Для цього потрібне вироблення нових методів і прийомів влади, придатних для управління силами, здібностями і схильностями» [3, С.18].

А оскільки секс пов'язаний і з життям кожного окремого індивіда, і з життям людини як біологічного виду, то, звісно, він зумовлює появу нових технологій влади. Цим пояснюється зростання дискурсів про секс в полі діяльності самої влади: «інституційні спонукання до того, щоб про нього говорити, і говорити все більше і більше, настирливість інстанцій влади в тому, щоб слухати, як про нього говорять, і заставляти говорити його самого, явно артикулюючи і безконечно накопичуючи деталі» [3, С.113]. Звернення до сексуальності звертає нашу увагу на життя

сьогодення, адже ми стикаємося з тілесністю в цьому контексті кожен день. Мас-медія по всьому світі активно використовують ці методи впливу на розуміння людиною своєї тілесності та диктують методи формування цього розуміння.

Тепер про тілесність. Методологія М. Фуко дозволяє простежити аналіз останньої з Середньовіччя. Середньовіччя ставить табу на голому тілі. Воно страждає від гріхів, від дистанціювання від віри. Зрозуміло, що тіло не могло не залишатися поза дисциплінарним полем середньовічного дискурсу, правда, не як тіло соціальне, а, швидше за все, – як тіло природне (плоть). Середні віки організували навколо теми плоті в достатній мірі уніфікований дискурс [3, С. 131]. Ми знаходимо дослідження тілесності Середньовіччя у статті І. Гавришака «Мішель Фуко: дискурс тілесності середньовіччя». І. Гавришак пише: «Тіло (плоть), уведене в дискурс, само породило дискурс. Способом виявлення і проявлення тіла-плоті стає покаяння-сповідь-зізнання – те, що Отці Церкви називали «рятівною дошкою після корабельної катастрофи»» [4, С. 3]. Отже, ми маємо особливий дискурс тілесності середньовіччя: це, перш за все, тіло-плоть без звернення до фізичних показників будь-якого характеру, без звернення до його краси, до позасоціальності.

Як свідчить німецький науковець Міхаель Кунцлер, до кінця III ст. в Церкві утвердився погляд, що саме через покаяння усі грішники можуть бути прощені один раз в житті. «Чин покаяння, який допускався тільки раз в житті, починався таємним визнанням гріхів перед єпископом, прийняттям до стану каяників, призначенням покути і заборорою брати участь в євхаристійній відправі, а отже, і заборорою причащастися» [5, С.380].

Канонічне покаяння, яке було публічним, фактично виводило каяника поза соціальні рамки, робило, по суті, маргіналом, відверто дискримінуючи. Тому не дивно, що «чин покаяння був перенесений на сам кінець життя» [5, С. 380], а саме покаяння замінює індивідуальна сповідь перед особою духовного сану, яка стає основною формою покаяння і, згідно із рішенням Латеранського Собору (1215 р.), є щорічним обов'язком кожного християнина. Так урізноманітнюється ритуальний-символічний аспект середньовічної екзистенції, зокрема, завдяки виведенню західними суспільствами факту «зізнання» в самостійний дискурс, спрямований на «виробництво істини» [3, С.157]. Отже, дискурс тілесності в ці часи перетинається із християнськими нормами.

В той же час дискурс тілесності формується й на ґрунті протиставлення. Прикладом цього мають стати казки, повісті, новели цього періоду. Тілесність виступає в якості ґрунту, з якої виростає глупство. Якщо розглянути твір Еразма Роттердамського «Похвала Глупоті», можна побачити, що глупота великодушно звільняє людину від сорому і страху, у тому числі тілесних проявів.

Але найбільш яскравим дискурсом цього є казки. Дурень в казках - це, як правило, ледар і сибарит, черевогодник і п'яничка, який вище за все в житті цінує спокій і задоволення примх свого тіла. Він не дотримується суворих правил у здійсненні функцій організму, часто шокує оточуючих своїм виглядом, манерами, вчинками. Народна культура сміху, як показував М. М. Бахтін у своїх дослідженнях Ф. Рабле і М. Гоголя, сприяє не тільки катарсису, розрядці напруги між тілом і Над-Я, але і людській емансипації. Отже, народна культура формує свої погляди відносно тілесності людини. Вона аж ніяк не вписується в християнський дискурс.

Відродження вносить корективи в той традиційно «сухий» текст дискурсу тілесності. Це період сплеску інтересу широкої громадськості до археологічних розкопок і анатомії. Анатомія тіла розкривала нові можливості не тільки перед хірургом. Такі напрями життя, як мистецтво, лікарська справа, фармація, театр тощо просто руйнували заборони, що формувались століттями. Термін «анатомічний театр» – свідчення того, що публічний розтин людського тіла проводився не тільки з науковою метою його вивчення. Разом з фахівцями розчину людського тіла люди робили цікаву і захоплюючу подорож у глибини людської тілесності. Фігура людського приймала вигляд машини.

Для дослідження теми тілесності бажано звернутися до наступних термінів: «епістема» та «дискурс». У роботі «Слова і речі» М. Фуко аналізує поняття «епістема». Епістема – це структура, яка визначає можливість появи певних поглядів, концепцій, наукових теорій в той чи інший історичний період. Епістема – це проблемне поле науки, рівень наукових знань, характерний для певної епохи.

М. Фуко виділяє три періоди розвитку науки, кожному з яких відповідає певна епістема: епоха Відродження (XV – XVI ст.), період класичного раціоналізму (XVII – XVIII ст.), сучасність (з початку XIX ст.). Структурними елементами епістеми виступають слова і речі, які позначаються ними, об'єкти, а специфіку епістеми визначає

співвідношення слів і речей. Наприклад, епістема Відродження стверджує, що слова і речі тотожні один одному, схожі, взаємозамінні (слово тут є символом речі). А класична епістема стверджує, що слова і речі співвідносяться не безпосередньо, а за допомогою мислення (коли вимовляється слово, мислення дає образ речі, відбувається спроба представити річ). Сучасна епістема: слова і речі пов'язуються з допомогою мови, в контексті життя людини, їх зв'язок визначається трудовою діяльністю індивіда (слово - знак в системі знаків, його вживання залежить від контексту і від правил мови).

«Дискурс (франц. *discours* – мова) – у широкому понятті слова являє собою складну єдність мовної практики та ексталінгвістичних факторів, необхідних для розуміння тексту, тобто тих, які дають уявлення про учасників комунікації, їх установки і цілі, умови відтворення і сприйняття повідомлення... По мірі становлення дискурсного аналізу як спеціальної області дослідження, з'ясувалося, що значення Дискурсу не обмежується письмовою та усною мовою, але позначає, крім того, і позамовні семіотичні процеси... Дискурс – перш за все, це мова, занурена у життя, у соціальний контекст» [6, С. 222]. Саме роботи Фуко надають терміну філософське звучання. У Фуко дискурс — це «складна сукупність мовних практик, що беруть участь у формуванні уявлення про той об'єкт, який вони мають на увазі; це інструмент пізнання, репрезентуючий досить нетрадиційний підхід до аналізу культури» [6, С. 222]. Дискурс створений сукупністю послідовностей символів, що представляють собою висловлювання; дискурс — це сукупність висловлювань, які підпорядковуються одній і тій же системі формування. Ці висловлювання залежать від однієї і тієї ж дискурсивної формації. Дискурсивна формація, в свою чергу, є принципом розсіювання і розміщення висловлювань. Дискурс створений обмеженим числом висловлювань. Він історичний. Його можна назвати фрагментом історії, її єдністю і безперервністю.

Тіло в контексті методології Фуко формується як історико-культурний продукт: воно змінюється в часі, просторі, його можливо розглядати для розуміння тільки в контексті особливих координат, в якому воно живе. М. Фуко дає приклади тілесних практик в різні епохи, пише про фактори репрезентації тілесного, його візуалізацію, ціннісну обґрунтованість. «Нові уявлення найшли яскраве вираження у надзвичайно популярній гіпотезі М. Фуко відносно тісного зв'язку між розвитком наукового дискурсу та посиленням все проникаючого нагляду і

контролю» [7, С. 46]. Зрештою такий підхід оформлюється в особливий філософський метод, під впливом якого ми робимо наступні висновки.

Висновки. Мішель Фуко дав нову техніку гуманітарного пізнання, спираючись на історичні підвалини пізнання. Завдяки філософії Фуко ми маємо можливість розглядати тілесність у новому ракурсі. Цей ракурс окреслюється такими категоріями: *дискурс, епістема*. Він розгортає можливість до нового бачення тілесності. До нього тілесність не розглядалась в такому аспекті, де ми бачимо уразливість людини саме через її тілесні характеристики.

Для дослідження тілесності необхідно орієнтуватися на антропологію практик влади, які конструюють людську тілесність. Ці практики формують особливий дискурс, де тіло виступає як вироблене соціальними силами. Відбувається відстеження цього дискурсу у владних структурах сьогодення: університети, виробництва, школи, тюрми тощо. XXI століття утворює практики дисциплінарного суспільства, які найбільш радикально виражені в роботі мас-медія.

Список літератури: 1. Гомілко О.Є. Феномен тілесності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури»/ О.Є. Гомілко. – К., 2007. – 37 с. 2. Дольська О.О. Філософія сучасного суспільства: навч.-метод. посіб./ О.О. Дольська. – Харків : Підручник НТУ «ХП», 2012. – 180с. 3. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знаний, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц. – М. : Касталь, 1996. – 448с. 4. Гавришак І. Мішель Фуко: дискурс тілесності середньовіччя / І. Гавришак // *Studia Methodologica* : [науковий збірник] / гол. Р. Гром'як; відп. ред. І. Папуша ; редкол.: О. Куца, М. Лабашук, Н. Поплавська [та ін.]. – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – Вип. 33. – С. 18-22. 5. Кунцлер Міхаель. Літургія Церкви / Міхаель Кунцлер; [пер. з нім. Монахині Софії]. – Львів : Свічадо, 2001. – 616 с. 6. Новітній філософський словник / Зіст. А.А.Грищанов. – Ми.: Вид. В.М.Скакун, 1998. – 896 с. 7. Бауман Зигмунд. Індуалізоване суспільство/Пер. з англ. під ред. В.Л.Іноземцева. – М.: Логос, 2002. – 390 с. 8. Фуко Мішель. Історія безумства у Класичну епоху / Мішель Фуко; [вступ.ст. З. Сокулер]. – СПб.: Університетська книга, 1997. – 575с. 9. Фуко Мишель. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко; [пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой, вступительная статья Н. С. Автономовой]. – СПб.: А-сад, 1994. – 408 с.

Bibliography (transliterated): 1. Homilko O.Ie. (2007). *Fenomen tilesnosti [The phenomenon of corporeality]*. Kyiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filosof. nauk: spets. 09.00.04 «Filosofska antropolohiia, filosofiiia kultury» [in Ukrainian]. 2. Dolska O.O. (2012) *Filosofiia suchasnoho suspilstva [Philosophy of modern society]*. Kharkiv: Pidruchnyk NTU «KhPI» [in Ukrainian]. 3. Fuko M. (1996). *Volia k ystyne: po tu storonu znanyi, vlasty y seksualnosti [The will to truth: beyond knowledge, power and sexuality]*. Moscow: Kastal [in Russian]. 4. Havryshchak I. (2011). *Mishel Fuko: dyskurs tilesnosti serednovichchia [Michel Foucault: discourse of corporeality of the middle ages]*. Ternopil: Studia Methodologica [naukovyi zbirnyk] TNPU [in Ukrainian]. 5. Kuntsler Mikhael. (2001). *Liturhiia Tserkvy [The Liturgy Of The Church]* (Monk Sofiia, Trans). Lviv: Svichado [in Ukrainian]. 6. Hrytsanov A.A. (1998). *Novitnii filosofskyi slovnyk [New philosophy dictionary]*. Mynsk: V.M.Skakun [in Ukrainian]. 7. Bauman Zyhmund. (2002). *Indualizovane suspilstvo [Individualized society]*. (V.L.Inozemtseva, Trans). Moscow: Lohos [in Ukrainian]. 8. Fuko Mishel. (1997). *Istoriia bezumstva u Klasychnu epokhu [The history of insane in Classical epoqe]*. St.Petersburg: Universytetska knyha [in Russian]. 9. Fuko Myshel. (1994). *Slova y veshchy. Arkheolohiia humanytarnykh nauk [Words and things. The archeology of the humanities]* (V. Vyzghyn, N. Avtonomova, Trans). St.Petersburg: A-cad [in Russian].

М.О. Бораковська

АНТРОПОТЕХНІКИ ФІЛОСОФІЇ М.ФУКО (СУПЕРЕЧЛИВИЙ ХАРАКТЕР ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕРМІНУ ТІЛЕСНОСТІ)

У статті досліджується суперечливий характер інтерпретації терміну тілесності, відбувається спроба розробити методологічну стратегію аналізу людської тілесності, спираючись на філософський метод М. Фуко. За допомогою техніки гуманітарного пізнання розкривається змістовне наповнення понять *дискурс*, *епістема*, *дискурс тілесності*, *біовлада*. Запропоновано дослідження тілесності, орієнтовуючись на антропологію практик влади, які конструюють людську тілесність.

Ключові слова: тілесність, біовлада, дискурс, епістема, дискурс тілесності, структуралізм.

M. Borakovska

ANTHROPOTECHNIQUE PHILOSOPHY of MICHEL
FOUCAULT (CONTRADICTIONARY INTERPRETATION of the TERM
CORPOREALITY)

The article examines the contradictory interpretations of physicality, there is an attempt to develop a methodological strategy for the analysis of human embodiment, based on the philosophical method of Michel Foucault. The content of the concepts of discourse, episteme, the discourse of corporeality, biopower are revealed using the technique of human cognition. It is proposed the study of corporeality, focusing on the anthropology of the practices of power that construct human physicality.

Key words: corporality, biopower, discourse, episteme, the discourse of corporeality, structuralism.

М.А. Бораковская

АНТРОПОТЕХНИКИ ФИЛОСОФИИ М.ФУКО
(ПРОТИВОРЕЧИВЫЙ ХАРАКТЕР ИНТЕРПРЕТАЦИИ ТЕРМИНА
ТЕЛЕСНОСТИ)

В статье исследуется противоречивый характер интерпретации термина телесности, происходит попытка разработать методологическую стратегию анализа человеческой телесности, опираясь на философский метод М. Фуко. С помощью техники гуманитарного познания раскрывается содержательное наполнение понятий дискурс, эпистема, дискурс телесности, биовласть. Предложено исследование телесности, ориентируясь на антропологию практик власти, которые конструируют человеческую телесность.

Ключевые слова: телесность, биовласть, дискурс, эпистема, дискурс телесности, структурализм.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016